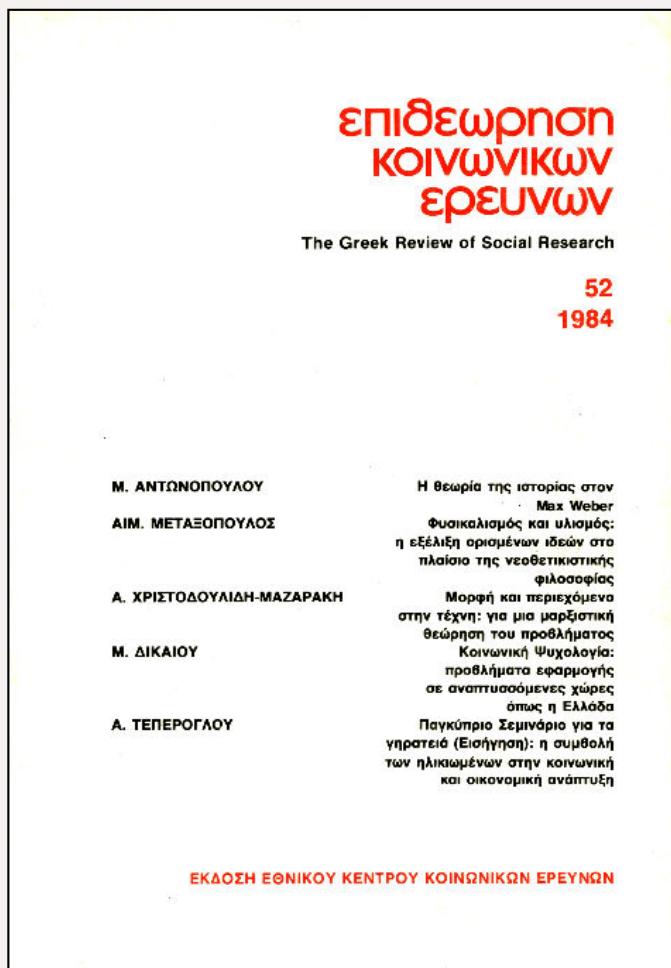

Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών

Τομ. 52, 1984

Η θεωρία της ιστορίας στον Max Weber

Αντωνοπούλου Μ.

<https://doi.org/10.12681/grsr.825>

Copyright © 1984 Μ. Αντωνοπούλου

To cite this article:

Αντωνοπούλου, Μ. (1984). Η θεωρία της ιστορίας στον Max Weber. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 52(52), 3-14. doi:<https://doi.org/10.12681/grsr.825>

Η θεωρία της Ιστορίας στον Max Weber

Μ. Αντωνοπούλου

Είναι ίσως χρήσιμο να επισημάνει κανείς από την αρχή, ότι το έργο του Βέμπερ έχει ερμηνευτεί με πολλούς και πράγματι πολύ αντιφατικούς τρόπους. Δεν είναι υπερβολή να πει κανείς ότι σχεδόν τα πάντα έχουν λεχτεί σχετικά με τις θεωρητικές του συλλήψεις. Μερικοί ερμηνευτές του έχουν ανοιχτά απορρίψει το έργο του, άλλοι πάλι παρουσιάζουν την προσπάθειά του ως «ό,τι καλύτερο μπορούμε να κάνουμε». Αυτό συμβαίνει ιδίως όσο αφορά τις έννοιες της ιστορίας, της ιστορικής πραγματικότητας και της ιστορικής εξήγησης στο έργο του Βέμπερ. Αλλά είναι αλήθεια επίσης ότι ο Βέμπερ έχει παρερμηνευτεί τόσο από τους σχολιαστές του που τον αντιμετωπίζουν ευνοϊκά, όσο και από εκείνους που απορρίπτουν τις θεωρητικές του προτάσεις.¹

Έτσι, συναντάμε συχνά στη βιβλιογραφία την ερμηνεία σύμφωνα με την οποία ο Βέμπερ ήταν εξελικτιστής και μάλιστα θεωρησιακός φιλόσοφος της ιστορίας.² Εξίσου συχνά δρίσκουμε την άποψη ότι ακριβώς το αντίθετο χαρακτηρίζει το έργο του Βέμπερ. Ο Βέμπερ, όπως ισχυρίζονται, καταπολέμησε κάθε είδους εξελικτισμό, κάθε φιλοσοφική, καθολική ερμηνεία της ιστορίας. Μερικοί από τους ερμηνευτές του Βέμπερ που υιοθετούν αυτήν την άποψη επικαλούνται, αντίθετα, μια μεθοδολογία με την οποία θα ήταν δυνατόν να διακρίνουμε τον

1. Για μια συνοπτική έκθεση των πολλαπλών και αντιφατικών ερμηνειών του έργου του Βέμπερ, βλ. Μ. Ν. Αντωνοπούλου, *Method and Reality in Max Weber*, Ph. D. Thesis, Univ. of Birmingham, Birmingham 1976, Κεφ. 1.

2. Βλ. S. Andreski, «Method and Substantive Theory in Max Weber». *British Journal of Sociology*, Vol. XV (1), 1964. Η πιο ακραία ερμηνεία του Βέμπερ ως θεωρησιακού φιλοσόφου της ιστορίας είναι ίσως αυτή που διατύπωσε ο G. Kolco. Βλ. «A Critique of Max Weber's Philosophy of History», *Ethics*, Vol. 70, 1959, σελ. 21-36.

ιδιαίτερο χαρακτήρα των επιμέρους ιστορικών εξελίξεων.³ Ισχυρίζονται λοιπόν ότι βρίσκουν αυτήν ακριβώς τη μεθοδολογία στο έργο του Βέμπερ. Για άλλους πάλι, θα πρέπει να απορρίψουμε ως εντελώς λαθεμένη τη μεθοδολογία του Βέμπερ, ιδίως όπως αυτή αναπτύσσεται στα μεθοδολογικά του δοκίμια, και να στηριχτούμε στα ιστορικά του έργα, όπου, πάντα κατά την άποψη αυτή, βρίσκουμε τον ιστορικό Βέμπερ «στην πράξη».⁴ Για άλλους τέλος, μια πιο διώσιμη λύση θα ήτανε να προσπαθήσουμε να συνδέσουμε τα δυο, τη μεθοδολογία με τα ιστορικά του έργα, καθώς αυτά είναι αδιαχώριστα. Όμως, είναι αλήθεια, ότι τις μεγαλύτερες δυσκολίες αντιμετωπίζει η τελευταία αυτή άποψη. Οι προσπάθειες «σύνθεσης» που έχουν γίνει, δεν αποδείχτηκαν αποτελεσματικές,⁵ γιατί όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε παρακάτω, ξεκινάμε από τη λαθεμένη υπόθεση ότι υπάρχει διάσταση μεταξύ του μεθοδολογικού-θεωρητικού και του ιστορικού μέρους του έργου του Βέμπερ.

Η θεωρητική σύλληψη του Βέμπερ για την ιστορία, την ιστορική εξέλιξη και την ιστορική αιτιότητα συνεπάγεται τις τρεις οικείες έννοιες του «εξορθολογισμού», του «χαρίσματος» και της «γραφειοκρατίας». Αλλά, όπως θα επιχειρήσουμε να δείξουμε εδώ, η φερόμενη ως «φιλοσοφία της ιστορίας» στον Βέμπερ είναι αδιαχώριστη από τη θεωρία της «κοινωνικής δράσης» καθώς και επίσης από τη γνωστική διαδικασία που προϋποθέτει η μεθοδολογία της κατασκευής του «ιδεατού τύπου» και της «ιστορικής ατομικότητας». Σ' αυτό το πλαίσιο ενταγμένη, η σύλληψη του Βέμπερ για την ιστορία και την ιστορική εξέλιξη δεν έχει θεωρησιακό χαρακτήρα. Αυτή η προσέγγιση μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε την *περιορισμένη - πραγματολογική* εμβέλεια της χρήσης των παραπάνω εννοιών ως περιγραφικών των κινητήριων της ιστορίας δυνάμεων.

Όπως ήδη λέχτηκε, δεν υπάρχει συμφωνία ως προς τί ο Βέμπερ εννοούσε όταν χρησιμοποιούσε την έννοια της ιστορίας. Η συζήτηση

3. Βλ. R. Bendix, «Max Weber's Sociology Today», *International Social Science Journal*, Vol. 17, 1965, p. 10-12.

4. Βλ. J. W. N. Watkins, «The Ideal Types and Historical Explanation», στο J. O. Neill, ed., *Modes of Individualism and Collectivism*, London, 1973, ιδίως σελ. 143-149. Βλ. επίσης, F. M. Tendbruck, «Die Genesis der Methodologie Max Webers», *Kölner Zeitschrift für Soziologie*, 11, 1959.

5. Χαρακτηριστική αυτής της κατάστασης είναι η λύση που προτείνει ο J. Rex, σύμφωνα με την οποία στον Βέμπερ βρίσκουμε τέσσερις κοινωνιολογικές και μια ιστορική μέθοδο. Βλ. «Typology and Objectivity: A Comment on Weber's Four Sociological Methods», στο A. Sahay, ed., *Max Weber and Modern Sociology*, Routledge and Kegan Paul, 1971, σελ. 64-70.

περιστράφηκε κυρίως γύρω από το πρόβλημα της σχέσης, στο έργο του Βέμπερ, ανάμεσα στην ιστορία και την κοινωνιολογία. Θεωρήθηκε λοιπόν, ότι ο Βέμπερ κινήθηκε σταδιακά από την ιστορία στην κοινωνιολογία. Αυτή η άποψη ήταν κυρίαρχη για αρκετό καιρό⁶ και σύμφωνα μ' αυτήν η κοινωνιολογία αντιπροσωπεύει το γενικευτικό, θεωρητικό σύστημα εννοιών, που χρησιμοποιείται προκειμένου να περιγραφούν και να εξηγηθούν ειδικότερες ιστορικές κοινωνίες και εξελίξεις στην ιστορία.⁷ Θεωρήθηκε λοιπόν, ότι το *Οικονομία και Κοινωνία*, το μείζον έργο του Βέμπερ, αντιπροσωπεύει το αποκορύφωμα της προσπάθειάς του να διατυπώσει τη «γενική θεωρία» της κοινωνιολογίας, ενώ στα ιστορικά του έργα είχε κατά κάποιο τρόπο ήδη εφαρμόσει τη θεωρητική σύλληψη που όμως δεν ήταν ολοκληρωμένη, αφού τα ιστορικά του έργα προηγούνται χρονικά από το *Οικονομία και Κοινωνία*.⁸ Πάντως, το να θεωρηθεί αυτός ο ισχυρισμός φερέγγυος, δεν ήταν εύκολο και οι προσπάθειες που έγιναν κατά καιρούς αποδείχτηκαν άκαρπες. Τη δυσκολία να κατανοηθεί το τί πράγματι επιχειρούσε ο Βέμπερ να επιτύχει αναπαρήγε η υπόθεση ότι ο Βέμπερ είχε λειτουργήσει σε δύο διαφορετικά επίπεδα: της Ιστορίας και της Κοινωνιολογίας.

Αλλά η άποψη ότι είναι δυνατόν να παρακολουθήσουμε μια σαφή κίνηση από τα πρώιμα, ειδικότερα «ιστορικά» προς τη μεταγενέστερη προηγμένη φάση της Κοινωνιολογίας έχει πρόσφατα αναθεωρηθεί, καθώς οι περισσότεροι σχολιαστές του Βέμπερ έχουν αρχίσει να συνειδητοποιούν ότι η μεθοδολογική του θέση δεν προσφέρεται για μια συστηματική διάκριση ανάμεσα στη θεωρία-Κοινωνιολογία και την Ιστορία.⁹ Πάντως η άποψη επιδιώκει¹⁰ αφού οι έννοιες που βρίσκονται αναπτυγμένες στο *Οικονομία και Κοινωνία* θεωρούνται όχι απλά ως «θεωρητικές αφαιρέσεις... απομακρυσμένες από την πραγματικό-

6. Βλ. C. Antoni, *From History to Sociology, the Transition in German Historical Thinking*. Μεταφρ. H. W. White, Merlin Press, London, 1959, κεφ. 4.

7. Βλ. G. Roth, «History and Sociology in the Work of Max Weber», *British Journal of Sociology*, Vol. 27, 1976, σελ. 306-318.

8. Αυτή την αντίληψη συμμερίζονται πάρα πολλοί από τους σχολιαστές του Βέμπερ. Ο T. Parsons συνέβαλε πολύ στη διαμόρφωση και επίρρωσή της. Βλ. *The Structure of Social Action*, The Free Press, N. York, 1937, 3η έκδοση, 1964, ιδίως τόμ. II, σελ. 640 κ.ε.

9. Βλ. G. Therborn, *Science, Class and Society*, N. L. B., London 1976, σελ. 274-275. Βλ. επίσης, G. Roth, «Charisma and Counterculture», στο G. Roth, W. Schluchter, *Weber's Vision of History*, London 1981, σελ. 119.

10. Βλ. για παράδειγμα D. Wrong, (ed.), *Max Weber, Makers of Modern Social Science*, Prentice Hall, Inc., New Jersey, 1970, Introduction, ιδίως σελ. 12-13.

τητα», όπως έγραφε ο Βέμπερ ήδη από το 1904,¹¹ αλλά ως γενικεύσεις ευρύτερης κατά κάποιο τρόπο αξίας και εφαρμογής.¹²

Αλλά οι ερμηνείες της θεωρίας της Ιστορίας του Βέμπερ, που επικεντρώνουν αποκλειστικά και αντλούν από τα λεγόμενα ιστορικά έργα του στο κέντρο των οποίων βρίσκεται δέδαια το περίφημο *Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, οδηγούνται εύκολα στη λαθεμένη αντίληψη ότι ο Βέμπερ «προσφέρει μια εύκολα εφαρμόσιμη, αν όχι εντελώς φερέγγυο, βάση συνεχούς εξήγησης και σε άλλες ιστορικές περιοχές»,¹³ γιατί ακριδώς εννοούν να παραβλέπουν τα μεθοδολογικά προβλήματα που αντιμετώπισε και τις λύσεις που σ' αυτά πρότεινε ο Βέμπερ.¹⁴ Έτσι, είτε βλέπουν στο κέντρο των αναλύσεων του Βέμπερ την πρακτική να «θέτει μια συγκεκριμένη σχέση, σχέση με αιτιακές επιπτώσεις, ανάμεσα στο “εκκλησιαστικό δόγμα” και το πνεύμα του καπιταλισμού»,¹⁵ είτε θεωρούν ότι ο Βέμπερ προχώρησε στις συγκρίσεις που έκανε ανάμεσα στον «δυτικό πολιτισμό» και τις άλλες μεγάλες πολιτισμικές ενότητες και τις παγκόσμιες-ιστορικές θρησκείες, προκειμένου «να ανακαλύψει ένα αιτιακό νόμο της ιστορίας»,¹⁶ επικαλούνται το γεγονός ότι οι «υποθέσεις» του Βέμπερ δεν επιβεβαιώνονται εμπειρικά.¹⁷ Το «πνεύμα» της επιδίωξης του κέρδους (*Ergwerbsprinzip*), και η «ορθολογική οργάνωση της τυπικά ελεύθερης εργασίας» καθώς και οι τεχνικές της παραγω-

11. Βλ. το δοκίμιο, «Η ‘Αντικειμενικότης’ της Κοινωνιολογικής και Κοινωνικοπολιτικής Γνώσεως» στο Max Weber, *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*, μετφ. Α. Γρηγορογιάννη, Αθήναι ΕΚΚΕ, 1972, Τόμ. Α', σελ. 46. Βλ. επίσης, Μαξ Βέμπερ, *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, Μετφ. Μ. Γ. Κυπραίος, Κένταυρος, 1983, σελ. 215.

12. Η πιο πρόσφατη παραλλαγή αυτής της εκδοχής δίνεται από τους Roth και Schluchter, που ισχυρίζονται ότι οι τυπολογίες στο *Οικονομία και Κοινωνία* του Βέμπερ, συνιστούν όχι δέδαια μια γενική-συνεκτική θεωρία, αλλά «κοινωνικο-ιστορικά μοντέλα» τα οποία χρησιμεύουν ως η «γενική θεωρητική άποψη», που όταν εφαρμόζεται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση οδηγούν σ' αυτό που ονομάζουμε «κοσμικές θεωρίες». Βλ. G. Both and W. Schluchter, ό.π., σελ. 124-125 και 198 κ.ε.

13. Βλ. G. Kolko, ό.π., σελ. 21.

14. Μια επιτυχή προσπάθεια να κατανοηθεί τόσο το *Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, όσο και το συνολικότερο έργο του Βέμπερ εν αναφορά προς τη μεθοδολογία της συγκρότησης του ιδεατού τύπου, βρίσκουμε στο I. M. Zeitlin, *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Prentice Hall, Inc., E. Cliffs, N. Jersey, 1968, Κεφ. 11.

15. O. Neurath, «Sociology and Physicalism» στο A. J. Ayer, (ed.), *Logical Positivism*, Glencoe, Illinois, London, 1959, σελ. 310-311.

16. G. Kolko, ό.π., σελ. 23.

17. Βλ. O. Neurath, G. Kolko, ό.π. Επίσης, I. M. Zeitlin, ό.π., σελ. 130-138.

γής¹⁸ που χαρακτηρίζουν τον διομηχανικό καπιταλισμό είναι φαινόμενα που δεν ακολουθούν, αλλά που σε πολλές περιπτώσεις προηγούνται της θρησκευτικής μεταρρύθμισης και της προτεσταντικής ηθικής που αυτή έφερε στο προσκήνιο της ιστορίας.¹⁹

Αλλά είναι βέβαιο ότι ο Βέμπερ δεν απέδωσε στο Προτεσταντικό ήθος το χαρακτήρα μιας απόλυτα προσδιοριστικής αιτίας. Ασφαλώς θα απέρριπτε χωρίς δισταγμό μια τέτοια ερμηνεία του έργου του.²⁰ Άλλωστε, οι συγκρίσεις που επιχειρούσε δεν απέδλεπαν στην επίτευξη γενικών επαγωγικών προτάσεων, ή νόμων της κίνησης της ιστορίας. Ο στόχος του αντίθετα ήταν να απομονώσει ό,τι θεώρησε ότι ήταν μόνο ένα, αλλά «μοναδικό» πολιτισμικό στοιχείο, ο Καλβινισμός, προκειμένου να διερευνήσει πώς αυτό επηρέασε την εξέλιξη της «καπιταλιστικής» δράσης, που δεν ήταν ούτε προηγούμενη, ούτε επόμενη, αλλά σύνδρομη, με το προτεσταντικό ήθος και το συνεπαγόμενο «Πνεύμα του Καπιταλισμού». Μ' αυτή την έννοια και μόνο ο Καλβινισμός και η Μεταρρύθμιση επηρέασαν την εξέλιξη του Καπιταλισμού στη Δύση. Μόνο με αυτό τον τρόπο μπορούμε να κατανοήσουμε τη διαβεβαίωση του Βέμπερ ότι στο έργο του *Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού* διερευνά «μόνο τη μια πλευρά της αιτιακής αλυσίδας»,²¹ τη σχέση δηλαδή των θρησκευτικών αξιών με την κοσμική-οικονομική δράση, που όμως ο Βέμπερ επέμενε, δεν βρισκότανε στη θέση απόλυτης προσδιοριστικότητας, αλλά αντίθετα, πραγματωνόταν μέσα στην «πολύπλοκη αλληλόδραση άπειρων ιστορικών παραγόντων».²²

Ο Καλβινισμός λοιπόν υπήρξε μόνο στη Δύση. Παρόλα αυτά, προκειμένου να προσδιοριστεί η ιδιαιτερότητα, αλλά και η ιδιαιτέρε

18. M. Weber, *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, Unwin, London, 1962, Introduction, σελ. 21 και 42.

19. Βλ. H. Robertson, *The Rise of Economic Individualism; A Criticism of Max Weber and his School*, Cambridge Univ. Press, New York, 1953, κεφ. 2; *Pre-Reformation Capitalism*, σελ. 35-36. Βλ. επίσης, K. Samuelson, *Religion and Economic Action: A Critique of Max Weber*, New York 1961.

20. Στην *Προτεσταντική Ηθική* λέει: «... πάντως δεν έχουμε καθόλου την πρόθεση να υποστηρίξουμε μια τόσο ανόητη και δογματική θέση όπως ότι το πνεύμα του καπιταλισμού (...) θα μπορούσε να προκύψει ως αποτέλεσμα μερικών επιδράσεων της Μεταρρύθμισης ή ακόμα, ότι ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα είναι δημιουργήμα της Μεταρρύθμισης», βλ. ό.π. σελ. 91.

Και παρακάτω επαναλαμβάνει: «Αλλά βεβαίως, δεν είναι στόχος μου να υποκαταστήσω μια μονόπλευρη υλιστική με μια εξίσου μονόπλευρη πνευματική αιτιακή εξήγηση του πολιτισμού και της ιστορίας...», ό.π. σελ. 183.

21. M. Weber, *The Protestant Ethic...*, ό.π., σελ. 26.

22. ό.π., σελ. 90.

βαρύτητά του στις εξελίξεις στη Δύση, έπρεπε να διερευνηθεί και να επιβεβαιωθεί το ότι δεν είχε υπάρξει προηγούμενη, ανάλογη, ή παράλληλη εξέλιξη οποιουδήποτε άλλου. Γι' αυτό το λόγο ανέλαβε τη «σύγκριση», προκειμένου δηλαδή, να διαπιστωθεί πέραν κάθε αμφιβολίας, η μοναδικότητα (Eigenart) και η αποκλειστικότητα του Καλδινισμού, και του Προτεσταντικού Έθνους, και της ορθολογικά προγραμματισμένης δράσης που τον συνοδεύει, στη Δύση. Προκειμένου με άλλα λόγια να διαπιστωθούν διαφορές, κι όχι ομοιότητες, ανάμεσα στις κοινωνίες που συγκρίνονται. Προκειμένου να θεσπιστεί η «μοναδικότητα» η «ιδιαιτερότητα», τα εντελώς ειδικά χαρακτηριστικά των κοινωνιών και των πολιτισμικών ενοτήτων που έγιναν αντικείμενο μελέτης, και να συγκροτηθούν στις αντίστοιχες «ιστορικές ατομικότητες», τους «ιστορικούς» δηλαδή «ιδεατούς τύπους», τις θεωρητικές κατασκευές (theoretische Gedankengebilde), που συλλαμβάνουν ειδικότερα κοινωνικά-πολιτισμικά μορφώματα. Έτσι, εντελώς το αντίθετο απ' ό,τι συνήθως νομίζεται, ο Βέμπερ ανέλαβε να κάνει συγκρίσεις ώστε να αποκλειστούν πέρα από κάθε αμφιβολία οι διιστορικές γενιεύσεις.²³

Είναι λοιπόν αλήθεια ότι ο Βέμπερ απέρριψε κάθε μονο-αιτιακή ερμηνεία της ιστορίας, όπως επίσης και κάθε είδους αναγωγισμό. Αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι πίστευε πως υπάρχει ένα στοιχείο αλήθειας σε κάθε μονόπλευρη ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας και της ιστορικής ανέλιξης. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που νομιμοποιεί την κατασκευή του «ιδεατού τύπου», και της «ιστορικής ατομικότητας», του ιστορικού ιδεατού τύπου, μέσω του «μονόπλευρου τονισμού» ενός ή περισσότερων στοιχείων, όπως αυτά προσεγγίζονται κατά την ερευνητική και συγχρόνως ερμηνευτική διαδικασία, με οδηγό μια «αξία-ιδέα» (Wertidee).²⁴ Όπως ένας από τους εγγυρότερους σχολιαστές του λέει: «Δεν υπάρχει ... απλά 'ένας' Μαξ Βέμπερ Θα ήταν σχεδόν αδύνατο να αποδοθεί δίκαιο στο σύνολο του ακαδημαϊκού κατορθώματος του Μαξ Βέμπερ, αν τον παρουσιάζαμε με μια μόνο προοπτική».²⁵

23. Την ίδια ιδέα διατυπώνει ο W. Mommsen λέγοντας: Ο Βέμπερ «προχώρησε στη μελέτη των άλλων μεγάλων παγκόσμιων θρησκειών κυρίως προκειμένου να επιβεβαιώσει τα ευρήματα του ex negativo». Βλ. W. Mommsen, *The Age of Bureaucracy; Perspectives on the Political Sociology of M. Weber*, Harper and Row, London 1974, σελ. 12.

24. Βλ. Μαξ Βέμπερ, *Η Αντικειμενικότητα* ..., ό.π. ιδίως σελ. 56-77.

25. W. Mommsen, ό.π. σελ. 1. Βλ. επίσης, του ίδιου, Μαξ Βέμπερ: *Gesellschaft, Politik und Geschichte*, Frankfurt, Suhrkamp, 1974, κεφ. «Verstehen» und «Idealtypus». *Zur Methodologie einer historischen Sozialwissenschaft*, σελ. 208-232.

Πράγματι, ο Βέμπερ ήταν διατεθειμένος να αποδεχτεί όποια «μερική» ερμηνεία της ιστορίας και της ιστορικής διαδικασίας, εφόσον δεν πρέσβευε ότι περιλάμβανε «όλη την αλήθεια». Μπορούσε να δεχτεί οποιαδήποτε κρίση για την ιστορική και την κοινωνική πραγματικότητα, εφόσον αυτή δεν προχωρούσε στην απαίτηση γενικής, καθολικής αξίας.²⁶ Ο Βέμπερ, πράγματι, πίστευε ότι δεν υπήρχε άλλος τρόπος να προσεγγίσουμε την ιστορική, την κοινωνική πραγματικότητα ή τα ιστορικά γεγονότα και τις ιστορικές διαδικασίες, παρά μόνο μέσω μιας μερικής, δηλαδή μιας αξιακά-φορτισμένης, μιας ιδιαίτερης προοπτικής. Προκειμένου να συνδεθούμε με τα πράγματα, είναι απαραίτητο, οφείλουμε να αναλάβουμε μια αξιακή «στάση» απέναντί τους. Αυτό όμως από το οποίο οφείλουμε να απέχουμε είναι να υποκρινόμαστε ότι η υπόθεση που προτείνουμε είναι ικανή να περιλάβει το σύνολο της κοινωνικής και της ιστορικής πραγματικότητας. Όπως λέει ο Mommsen, προκειμένου να προσδιορίσει τη σχέση του Βέμπερ με τον Μαρξ:

«Ο Βέμπερ ήταν πέρα για πέρα διατεθειμένος να δεχτεί την ερμηνεία της ιστορίας που έδινε ο Μαρξ, με βάση δηλαδή τις διάφορες μορφές παραγωγής, ως μια πάρα πολύ χρήσιμη υπόθεση, που θα μπορούσε να μας βοηθήσει να επιτύχουμε εξαιρετικά σημαντικές παρατηρήσεις για την ανάπτυξη της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας. Όμως δεν ήταν διατεθειμένος να δεχτεί ότι συμπύκνωνε όλα όσα πρέπει σχετικά να λεχθούν.²⁷

Αλλά προκειμένου να αποφύγουμε τυχόν παρανοήσεις, οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε το ακόλουθο ερώτημα: τί σημαίνει και πώς είναι δυνατό να παρουσιάσει κανείς τη βέμπερική άποψη, ως άποψη που στοχεύει σε μια «πολλαπλή προοπτική»; Τί είναι εκείνο που συνέχει και συνδέει σε μια περιεκτική και συνεκτική θέση τις πολλαπλές τάσεις και στρατηγικές ανάλυσης στη σκέψη και το έργο του Βέμπερ;

Η απάντηση στο ερώτημα αυτό βρίσκεται, πιστεύω, στη μόνη ίσως

26. Αυτό είναι σύμφωνο με τη διάκριση μεταξύ επιστημονικής και ανεπιστημονικής «αξιολογικής κρίσης». Βλ. το δοκίμιο του Βέμπερ, *Αξιολογική Ελευθερία στην Κοινωνιολογία και τα Οικονομικά*, μετφ. Α. Γρηγορογιάννη, ό.π., τόμ. Β'. Βλ. σχετικά Μ. Ν. Αντωνοπούλου, ό.π., κεφ. III «Towards Objectivity».

27. W. Mommsen, *The Age of Bureaucracy*, ό.π., σελ. 50-51. Ο Mommsen συνεχίζει: «Για να το πούμε αλλιώς, ενώ οι θεωρίες του Μαρξ θεωρήθηκαν από τον Βέμπερ ως εξαιρετικά χρήσιμες μορφές ιδεατο-τυπικών κατασκευών, ήταν γι' αυτόν εντελώς απορριπτέες ως οντολογικές προτάσεις».

θέση-αρχή για την οποία ο Βέμπερ δεν είναι διατεθειμένος να συμβιβαστεί και, συγκεκριμένα, την ανεξαρτησία του υποκειμένου, ακριβέστερα της ατομικής και αυτοκαθοριζόμενης «προσωπικότητας».²⁸ Όχι δεδαίως του κοινωνικού ατόμου. Οφείλουμε να μη συγχέουμε το «κοινωνικό δρων άτομο», το άτομο όπως το συναντάμε στην κοινωνία με την «εξαιρετική προσωπικότητα». Το κοινωνικό ον, το κοινωνικό-δρων-άτομο υφίσταται κατά τον Βέμπερ πολλούς περιορισμούς, τόσο υποκειμενικούς, όσο και αντικειμενικούς, αλλά η σχετική αυτονομία του αποκαλύπτεται στο ότι είναι ικανό για «ορθολογική δράση», το πρότυπο της «ελεύθερης επιλογής», το πρότυπο της «κοινωνικής δράσης», εν αναφορά προς την οποία αξιολογείται κάθε είδους κοινωνική δράση.²⁹ Αυτή είναι, μπορεί να πει κανείς, η μόνη διστορική «συνθήκη» στο έργο του Βέμπερ.

Για να κατανοήσουμε, λοιπόν, το έργο του Βέμπερ με ένα συνολικότερο τρόπο, οφείλουμε όχι μόνο να εγκαταλείψουμε τη διάκριση που ήδη παραπάνω χαρακτηρίσαμε λαθεμένη, ανάμεσα στη «θεωρητική-γενικεύουσα», τη θεωρούμενη ως κοινωνιολογική πλευρά του έργου του και την «αιτιακή εξήγηση», τη θεωρούμενη ως ιστορική, και να κατανοήσουμε ως ενοποιητική των δυο αυτών όψεων της δεμπερικής προοπτικής την έννοια της «κοινωνικής δράσης». Σύμφωνα με την τελευταία, η «δράση» του κοινωνικού όντος, του κοινωνικού ατόμου, εκτός από τον επιδιωκόμενο στόχο, γίνεται «αιτία» απρόδλεπτων και μη επιδιωκόμενων αποτελεσμάτων και συνεπειών. Η «δράση» (*Handeln*), πάντως, οργανώνεται με βάση την προηγούμενη σύλληψη από τη μεριά του δρώντος, της «πορείας», των «μέσων» και των «στόχων» της, που ακριβώς συνιστούν τις «εννοιολογήσεις», τα «υποκειμενικά νοήματα» (*Sinn*) που την προσδιορίζουν και την διαφοροποιούν σε διάφορα και διαφορετικά «είδη» «τύπους» δράσης. Οφείλουμε συνεπώς, να εγκαταλείψουμε ως λαθεμένο τον χαρακτηρισμό του *Οικονομία και Κοινωνία* ως καθαρά κοινωνιολογικού και θεωρητικού έργου

28. Βλ. σχετικά και τη μαρτυρία της γυναίκας του Βέμπερ ότι «... έκρινε πάντοτε τα πολιτικά πράγματα με βάση ένα πράγμα στο οποίο ήταν σ' όλη του τη ζωή προσκολλημένος: Η πνευματική ελευθερία ήταν γι' αυτόν τό μέγιστο αγαθό... για το υποκείμενο (άτομο)... ». Βλ. Marianne Weber, *Max Weber: A Biography*, μεταφρ. H. Zohn, John Wiley and Sons, New York, 1975, σελ. 120. Είναι πέρα από τα όρια του άρθρου αυτού να αναφερθούμε αναλυτικά στη χρήση που κάνει και στον τρόπο με τον οποίο μεταμορφώνει, αυτή, αλλά και τις άλλες καντιανές προέλευσης ιδέες που ο Βέμπερ αφομοιώνει στο έργο του. Βλ. σχετικά, M. Barker, «Kant as a Problem for Weber», *British Journal of Sociology*, 1980, No 2, p. 224-245.

29. Βλ. Μαξ Βέμπερ, *Βασικές Έννοιες Κοινωνιολογίας*, ό.π., σελ. 255-259.

και να το δούμε αντίθετα, ως τη συστηματοποίηση όλων των πιθανών εννοιολογήσεων, όλων των πιθανών «προβλεπόμενων», «προβλεπόμενων» στο παρελθόν, το παρόν, ή το μέλλον, «πορειών δράσης». Τω όντι, το *Οικονομία και Κοινωνία* συστηματοποιεί όλες τις δυνατές μορφές «κοινωνικής δράσης-πράξης». ³⁰

Πράγματι ο Βέμπερ πίστευε ότι «ο θεωρητικός και ο ιστορικός τρόπος ανάλυσης χωρίζονται ... από ένα φαινομενικά αγεφύρωτο χάσμα». ³¹ Το ότι αυτό το «χάσμα» ήταν μόνο «φαινομενικά» και ότι δεν θα έπρεπε να εκλαμβάνεται ως δοσμένο, ήτανε ανάμεσα στα σημεία στα οποία ήθελε να επικεντρώσει τα επιχειρήματά του, όταν συζητούσε το πρόβλημα της «λογικής των επιστημών του πολιτισμού». ³² Στην εισαγωγή τέλος, του *Οικονομία και Κοινωνία* χαρακτήρισε την Κοινωνιολογία και την Ιστορία ως τις «εμπειρικές επιστήμες της δράσης», σε αντιδιαστολή με την Ηθική, την Αισθητική, το Δίκαιο. ³³

Μπορούμε τώρα να δούμε τις διαστάσεις που ο Βέμπερ έθετε το πρόβλημα του Εξορθολογισμού και της Απομυθοποίησης, του Χαρίσματος και της Καθημερινοποίησης-Γραφειοκρατικοποίησής του. Η διαδικασία του Εξορθολογισμού έχει πολλές φορές χρησιμοποιηθεί για μια συνολική ερμηνεία της δεμπερικής θεωρίας της ιστορίας, ως «εξελικτικής θεωρίας της ιστορίας» (*Entwicklungsgeschichte*). ³⁴ Είναι αλήθεια ότι στους στόχους των ερευνών του Βέμπερ στις παγκόσμιες θρησκείες, περιλαμβανόταν και η διάκριση των διαφόρων και διαφορετικών διαδικασιών καθώς και των διαφορετικών δρόμων που πήραν κατά καιρούς οι ειδικότερες εξελίξεις των θρησκευτικών και

30. Γι' αυτό άλλωστε, όπως επισημαίνει ο G. Roth, το *Οικονομία και Κοινωνία* δεν είναι μόνο μια συστηματική παρουσίαση κοινωνιολογικών γενικεύσεων και τυποολογιών, είναι επίσης γεμάτο με ιστορικές εξηγήσεις... (που) εννοούνται ... ως πληροφορημένες κρίσεις». Βλ. G. Roth, *Charisma and Counterculture*, ό.π., σελ. 124.

31. Μ. Βέμπερ, *Η Αντικειμενικότητα...*, ό.π., σελ. 27.

32. Βλ. Το δοκίμιο του Μαξ Βέμπερ *Κριτικά Μελέται εις το Πεδίον της Πολιτιστικής Επιστημονικής Λογικής*, μεταφρ. Α. Γρηγορογιάννη, ό.π., τ. Α'.

33. Μαξ Βέμπερ, *Βασικές Έννοιες της Κοινωνιολογίας*, ό.π., σελ. 219.

34. Προσπάθεια προς την κατεύθυνση της συγκρότησης μιας περιορισμένης εμβέλειας «εξελικτικής ιστορίας» αντιπροσωπεύει και το έργο του W. Schluchter, *Die Entwicklung des Okzidental Rationalismus*, αγγλική μετφ. από G. Roth, ως *The Rise of Western Rationalism; M. Weber's Developmental History*, Univ. of California Press, Berkeley, 1981. Υπέρ ενός μίνιμουμ εξελικτικού προγράμματος στο έργο του Βέμπερ επιχειρηματολογεί και ο C. Seyfarth. Βλ. *Protestantismus und gesellschaftliche Entwicklung* στο C. Seyfarth, W. Sprondel (eds), *Religion und Gesellschaftliche Entwicklung*, Suhrkamp, Frankfurt, 1973, σελ. 338-366.

πολιτισμικών εννοτήτων τις οποίες ανέλυε. Τον ενδιέφερε, αναμφισβήτητα, να παρακολουθήσει την εξέλιξη δια μέσου αρχικά της μαγείας και του μυστικισμού, ως τη διάκριση του Θεού τόσο από τη Φύση, όσο κι από την ανθρώπινη κοινωνία. Αυτή τη διαδικασία, όπως την παρακολούθησε ο Βέμπερ, συνεπαγόταν, αλλά και προέκυπτε μέσω μιας περισσότερο, ή λιγότερο προχωρημένης συστηματοποίησης των ιδεών-εννοιών γύρω από τη θειότητα. Η συστηματοποίηση αυτή πήρε διάφορες επιμέρους μορφές και σηματοδοτεί, για τον Βέμπερ, το σταδιακό εξορθολογισμό του μαγικού πνεύματος, που κάτω από διαφορετικές περιστάσεις πήρε διαφορετικές μορφές: Μορφές απόρριψης του κόσμου, μορφές εξουσιασμού του κόσμου, μορφές λύτρωσης.³⁵ Καθεμιά απ' αυτές τις επιμέρους εξελίξεις συνεπαγόταν ένα αντίστοιχο Ήθος, μια ηθική στάση, που συνιστούσε κάθε φορά τη βάση, το θεμέλιο της συμπεριφοράς της κοινωνικής δράσης και του κοινωνικού προσανατολισμού των κοινωνικών υποκειμένων όπως εντάσσονται στα συγκεκριμένα πολιτισμικά μορφώματα-ενότητες που μ' αυτό τον τρόπο υπέθαλπαν και αναπαρήγαν τις αντίστοιχες συμπεριφορές. Κάθε ιδιαίτερη, συνεπώς, πολιτισμική ενότητα είναι αδιαχώριστη, είναι συνυφασμένη με ένα ιδιαίτερο κοινωνικό τρόπο οργάνωσης της δράσης και της συμπεριφοράς, με μια ιδιόμορφη κοινωνική τάξη πραγμάτων. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ειδικωμένη, η «προτεσταντική Ηθική» δεν είναι παρά η μελέτη της διαμόρφωσης του «νοήματος» των κοινωνικών-δρώντων-ατόμων της πολιτισμικής ενότητας της Δύσης, δεν είναι παρά η μελέτη της «σύλληψης» της κοινωνικής τους δραστηριότητας ως προσανατολισμένης στον συγκεκριμένο στόχο της «λύτρωσης» και της θείας «χάριτος» που όμως, είχε συγκεκριμένες συνέπειες στο επίπεδο της «γενικής πραγματικότητας», για να απολήξει στην ιδιαίτερη πραγματικότητα του «Καπιταλισμού». Πρόκειται για μια ιστορική μελέτη,³⁶ η οποία εξηγεί μια συγκεκριμένη-ιστορική «πορεία δράσης», την καπιταλιστική συμπεριφορά, ανάγοντάς την στο «νόημα», το πολιτισμικό νόημα, που την κινητοποίησε, συγκεκριμένα, την «Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού».

Ο ορθολογισμός, πάντως, είχε πάντοτε να κάνει με περισσότερο κοσμικές δραστηριότητες και προέκυψε μέσω της καθημερινής πρακτικής των ανθρώπων στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν τις καθημερινές ανάγκες, τις απαιτήσεις της καθημερινότητας. Αυτό οδη-

35. Βλ. Μαξ Βέμπερ, *Economy and Society*, ό.π., σελ. 518, κ.ε.

36. Ως «Ένα δοκίμιο πολιτισμικής ιστορίας» το χαρακτηρίζει ο ίδιος ο Βέμπερ σε ένα γράμμα του στον Heinrich Rickert. Αναφέρεται στο G. Roth, ό.π., σελ. 124.

γεί αναγκαστικά σε μια συστηματική, λογικά οργανωμένη και επαναλαμβανόμενη δράση, την «ορθολογική δράση», που αναπόφευκτα εκπίπτει στη ρουτίνα και την επανάληψη. Την τελευταία διαταράσσει η εμφάνιση της χαρισματικής προσωπικότητας, που προκαλεί ένα νέο αξιακό προσανατολισμό και συνεπώς την ανατροπή της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Ανοίγει έτσι το δρόμο προς μια νέα αναδιοργάνωση της κοινωνικής τάξης. Αλλά αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί, μόνο εφόσον ο χαρισματικός ηγέτης μπορεί, με μια σχετική διάρκεια, να πείθει για τις χαρισματικές του ιδιότητες ένα ικανό αριθμό ατόμων, που, αποδεχόμενα την απαίτησή του να τους καθοδηγεί και να τους ηγεμονεύει, είναι έτοιμα να δράσουν σύμφωνα με τις νέες αξίες που αυτός επικαλείται, αφού προηγουμένως τις έχουν οικειοποιηθεί.³⁷

Ο «καθολικός εξορθολογισμός», λοιπόν, προκύπτει και δημιουργείται από «πνευματικούς παράγοντες» που σταδιακά και εν τέλει «κοσμοποιούνται». «Χαρισματικές εκρήξεις» διασπούν την πορεία της ιστορίας και στη συνέχεια εκφυλίζονται και «καθημερινοποιούνται», ενώ οι μεγάλοι «ηγέτες» αντικαθίστανται από «μικρόμυαλους γραφειοκράτες». Αυτό σημαίνει ότι κάθε νέος «αξιακός προσανατολισμός» που επαναστατικοποιεί, ανατρέπει, ή αναστατώνει μια σχετικά σταθερή και οργανωμένη τάξη πραγμάτων, οφείλει εν τέλει να προσαρμοστεί στις κοσμικές, καθημερινές ανάγκες της ζωής. Με άλλα λόγια, ακόμα κι αν τα κοινωνικά υποκείμενα προσανατολίζονται ήδη σε ένα νέο στόχο, πρέπει να δράσουν «ορθολογικά», προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις ανάγκες που θέτει η νέα στοχοθεσία (Wertrational), ο νέος προσανατολισμός, αλλά επίσης προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους ελάσσονες στόχους που συνιστούν τη συνολική τους κοινωνική δράση και συμπεριφορά. Ο εξορθολογισμός λοιπόν, ως κοινωνικό φαινόμενο, σημαίνει στον Βέμπερ τη συστηματική στοχοθέτουσα δράση την οποία αναπόφευκτα αναλαμβάνει κάθε κοινωνικό-δρων-άτομο, όπως και κάθε κοινωνία στο σύνολό της.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η διαδικασία του εξορθολογισμού που συντελείται στην ιστορία κάθε ανθρώπινης κοινωνίας, σύμφωνα με την αντίληψη του Βέμπερ, δεν είναι μια θεωρησιακού χαρακτήρα ανασύνθεση ή αναπαράσταση της ιστορίας της ανθρωπότητας στο σύνολό της. Ο Βέμπερ δεν λέει ότι ο «εξορθολογισμός» είναι η συνολική-περιεκτική διαδικασία που καθορίζει την εξέλιξη της ανθρωπίνης

37. Max Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, μτφρ. A. M. Henderson and T. Parsons, Εισαγωγή T. Parsons, The Free Press, N. York, 1964, κεφ. IV, σελ. 358-369 και κεφ. V, σελ. 369-373.

κοινωνίας στην ιστορική της διαδρομή. Αυτό που ισχυρίζεται είναι ότι οι άνθρωποι στο παρελθόν έδρασαν στοχοθετικά και με συγκεκριμένους στόχους. Όλο που έχουμε να κάνουμε λοιπόν για να ανακτήσουμε το ιστορικό «νόημα» της δράσης τους, το «νόημα» της ιστορίας, είναι να συλλάβουμε τις στοχοθετήσεις που καθοδήγησαν τη δράση τους, να παρακολουθήσουμε ποιες ειδικότερες μορφές πήραν κατά καιρούς οι στοχοθετήσεις τους, και να συνυπολογίσουμε τέλος, τις διάφορες και πολλαπλές καταστάσεις και ανασχές, υλικές και άλλες, που επηρέασαν, ματαίωσαν ή οδήγησαν σε αθέλητες εξελίξεις τη δράση τους. Αν, αντίθετα, η τάση για εξορθολογισμό και ορθολογικοποίηση ήταν διαφορετικού χαρακτήρα, αν ήταν ένα καθολικό στοιχείο ή μια αναπόφευκτη και αμετάκλητη διαδικασία με τη δύναμη «νόμου» της ιστορίας, τότε το χάρισμα, δηλαδή, η πρωτοβουλία και η δημιουργική δύναμη της εξαιρετικής προσωπικότητας, του προικισμένου ατόμου, του πρωτοπόρου ηγέτη, δεν θα είχε θέση στο σχήμα του Βέμπερ.

Παρόλα αυτά, συχνά ο Βέμπερ χαρακτηρίζεται ως ιστορικός της «καθολικής ιστορίας». Αυτό είναι αλήθεια, στο βαθμό που με τον όρο ιστορικός της «καθολικής ιστορίας» δεν νοείται ως θεωρησιακός φιλόσοφος της ιστορίας. Ο Βέμπερ ήταν ιστορικός της «καθολικής ιστορίας» μόνο γιατί επιχείρησε να μελετήσει στην πιο μεγάλη λεπτομέρειά τους, τις μεγάλες κοσμικές, πολιτισμικές ενότητες. Εργάστηκε επίσης, ιδιαίτερα προς την κατεύθυνση της επισήμανσης του ειδικού-μοναδικού χαρακτήρα που πήρε ο ορθολογισμός στη Δύση, για να χαρακτηρίσει την ιδιαίτερη ουσία του. Και προκειμένου να διατυπωθεί μια τελική, φερέγγυα και «αντικειμενική» με αυτή την έννοια, κρίση για την ιδιαιτερότητα αυτή του Δυτικού πολιτισμού, όλοι οι άλλοι πολιτισμοί έπρεπε να τύχουν εξονυχιστικής διερεύνησης, ώστε να αναδειχτεί, χωρίς αμφιβολία, ότι δεν τους χαρακτήριζε ο ιδιαίτερου χαρακτήρα ορθολογισμός που ενυπάρχει, ως εσωτερικό, εγγενές στοιχείο, στον Καπιταλισμό. Με τα λόγια του Βέμπερ:

«Συμφωνούμε απόλυτα ότι η ιστορία οφείλει να δείχνει αυτό που είναι ειδικό-μοναδικό, για παράδειγμα, στη μεσαιωνική πόλη· όμως αυτό είναι δυνατό μόνο αν πρώτα ανακαλύψουμε τί λείπει στις άλλες πόλεις (αρχαίες, κινεζικές, ισλαμικές). Και αυτό ισχύει για κάθε τι άλλο».³⁸

38. Max Weber προς τον ιστορικό von Below, αναφέρεται στο, *Economy and Society*, G. Roth and Claus Wittich, (eds), Bedminster Press, 1968, Vol. I, Introduction, υπό G. Roth, σελ. LXIII.